ՐԱՖՖԻ

Դավիթ Բեկ

3 - ԼԱ

Ընդունելով մելիք Ֆրանգյուլի նամակը, Թորոս իշխանը քահանայից հարկավոր հարցուփորձը անելուց հետո, հրամայեց նրան և զգիրին պահել մի առանձին վրանում, մինչև ինքը իր զորապետների հետ կկազմեր պատերազմական խորհուրդ: Նա սպասում էր Մելիք-Նուբարի վերադարձին, որը մի քանի մարդիկների հետ ծպտյալ կերպով ուղարկված էր թշնամու դիրքերը և պատրաստությունները հետազոտելու համար: Մելիք-Նուբարը վերադարձավ շատ ուշ, կես գիշերին: Իշխանը իսկույն իր վրանում կազմեց խորհուրդը: Ներկա էին Ստեփաննոս Շահումյանը, Մելիք-Փարսադանյան Բալին և Մելիք-Նուբարը: Բոլորի դեմքերի վրա նշմարվում էր մի հեգնական ծիծաղ, միայն այն մարդը, որին ուղղված էր նամակը, սառն էր: Նա սկսեց կարդալ:

Նամակը ուղղված էր Թորոս իշխանին և սկսվում էր այս խոսքերով.

«Ամեն հանգամանքներ կարող են հակառակ վկայություն տալ իմ նամակի անկեղծության մասին, իմ խոստմունքների հավատարմության մասին: Այդ ես չեմ հերքում, Թորոս: Ձեզ դիմում է այս նամակով ձեր հին, ոխերիմ թշնամին, որի հայրը թշնամի է եղել ձեր հոր հետ, որի պապը թշնամի է եղել ձեր պապի հետ: Ամբողջ դարերի ընթացքում իմ և ձեր տոհմի հարաբերությունները դրոշմված են եղել արյունով և անեծքով...

Ես ձեզ մոտ ուղարկում եմ քահանա, խաչ և Ավետարան, որպես առհավատչյա իմ երդմանը և դրած ուխտին,— ես ձեզ մոտ ուղարկում եմ այդ սրբությունները,

որոնց ճշմարտությունը ես վաղուց ուրացած եմ, որոնց ես ամենայն անգթությամբ հալածել եմ:

Խոստովանվում եմ, այդ բոլորը, փոխանակ գրավելու ձեր հավատը դեպի ինձ, ձայն կտան իմ խաբեբայության մասին: Ես ինքս, եթե ձեր տեղ լինեի, ուրիշ կերպով չէի ընդունի, երբ որ իմ թշնամիներից մեկը այդ ձևով կդիմեր ինձ:

Բայց մի բան կա, որ կարող է արդարացնել ինձ:

Ամեն կրոնքները ընդունում են, որ մարդը, որքան էլ չարագործ լիներ, դարձյալ ընդունակ է զղջալու, ուղղվելու և բարի մարդ դառնալու: Դրա մեջն է մարդու առավելությունը գազաններից: Գազանը բնությունից ծնված է գազան լինելու համար, իսկ մարդը հանգամանքներից դառնում է գազան: Ավելի բարեհաջող հանգամանքները կարող են փոխել նրան դեպի լավը:

Հանգամանքներն ինձ համար այժմ փոխված են: Մինչև այսօր օտարներից վայելած փառքը, աջակցությունը, պաշտպանությունը հրապուրում էր ինձ: Ես ստիպված էի զոհել ամեն սուրբ բան իր պաշտպանից այդ շնորհները վայելելու համար: Բայց այնօրից, երբ Բեկի զորքերը մոտեցան մեր սահմաններին, խանը սկսեց կասկածանքով վերաբերվել դեպի ինձ: Մեր հարաբերությունները այժմ սաստիկ լարված են, և ես ամեն րոպե սպասում եմ նրա կողմից մի որևիցե վտանգ: Իմ տունը շրջապատված է լրտեսներով: Խանը իմ յուրաքանչյուր քայլին հետևում է:

Այսուամենայնիվ, նրա արթնությունը, նրա աչալրջությունը իմ վերաբերությամբ բոլորովին ապարդյուն անցավ: Ես գաղտնի կերպով իմ որդու և այլ հավատարիմների ձեռքով կարողացա իմ հայ հպատակներից ավելի քան երկու հազար հոգի զենքի տակ կոչել: Մի հրաման բավական է, որ մի քանի ժամվա մեջ բոլորին կռվի դաշտը դուրս բերե:

Այդ զորքերը ես պատրաստել եմ ձեզ օգնելու համար, Թորոս, որ դրանով գուցե կարողանամ քավել իմ հին մեղքերը, որ գործել եմ ես իմ ազգի և հայրենիքի վերաբերությամբ:

Մեր անձնական, մասնավոր հաշիվները, կարծում եմ, առիթ չի պիտի տան ձեզ զրկել ինձ կատարելու իմ պարտքը: Մասնավոր հաշիվները մի կողմ են դրվում, երբ երևան է գալիս ընդհանուր ազգային սուրբ գործը: Թույլ տվեցեք ինձ, Թորոս, մասնակից լինել այդ գործին, մի մերժեք իմ ծառայությունը, որով կամենում եմ ես քավել իմ հանցանքը, որ օրըստօրե ծանրանում է խղճիս վրա:

Խանի զորքը բաղկացած է մոտ տասն հազար հոգուց: Նա ամրացել է Եղվարդ գյուղի մերձակայքում: Բայց Բեկի սրի հաջողությունները այն աստիճան սարսափի մեջ են ձգել դրանց, որ տասն այդքան ուժը դարձյալ ոչինչ նշանակություն ունենալ չէ կարող հայրենիքի փրկության գաղափարով ոգևորված սակավաթիվ հայ զինվորների առջև:

Երբ ձեր գունդերը կմոտենան Եղվարդին, ես իմ մարդիկներով կմիանամ ձեզ հետ: Ես կարող էի փոխանակ այդ նամակի, իմ երկու հազարով դիմել ձեր բանակը, բայց ինձ արգելք եղան երկու պատճառներ. նախ, որ ձեր հոժարությունը տակավին ստացած չէի, երկրորդ, որ ես մի այդպիսի վարմունքով իմ բոլոր զինվորների ընտանիքները կենթարկեի խանի վրեժխնդրությանը, նախքան նրանց կռվի դաշտը դուրս գալը: Իսկ պատերազմի ժամանակ այդ վտանգը կարելի է անցած համարել:

Վերջացնելով նամակս, վկա եմ կոչում իմ անկեղծությանը ոչ միայն այն խաչը և Ավետարանը, որ իմ ուխտի և երդման կնիքով կնքած ձեզ մոտ եմ ուղարկում,— այլ մեր հայրենիքի սուրբ հիշատակը, որը նույնքան պաշտելի է ինձ համար, որքան ձեզ համար»:

Նամակի ընթերցումից հետո տիրեց խորին լռություն: Զորապետներից յուրաքանչյուրը մտածության մեջ էր: Վերջը Թորոս իշխանը ընդհատեց լռությունը, հարցնելով.

Ի՞նչ կարծիք ունեք այդ նամակի մասին:

Պատասխանը շուտով չստացվեցավ: Նամակը այն աստիճան պարզությամբ և միևնույն ժամանակ վարպետությամբ էր գրված, որ դժվար էր իսկույն կարծիք հայտնել:

Ինչո՞ւ եք լռում,— կրկին հարցրեց Թորոս իշխանը:

Ես անկեղծություն չեմ գտնում այդ նամակի մեջ,— պատասխանեց իշխան Ստեփաննոս Շահումյանը:

Ես էլ նույնպես,— ասաց Մելիք-Փարսադանյան Բալի զորապետը:

Մելիք-Նուբարը ոչինչ չխոսեց:

Ես ձեր երկուսի հետ ևս համաձայն կլինեի,— ասաց Թորոս իշխանը, նամակը մի կողմ դնելով. ես ոչինչ նշանակություն չէի տալ մելիք Ֆրանգյուլի երդմանը, ուղարկած խաչին և Ավետարանին, որովհետև նա մի այնպիսի մարդ է, որի համար սուրբ բան չկա: Բայց ինձ հետաքրքրում է մի բան միայն:

Ի՞նչ բան,— հարցրեց իշխան Շահումյանը:

Քահանայի պատմությունը խանի մարդիկների հարձակման մասին մելիքի տան վրա, նրա տան մեջ կատարված խուզարկությունները, նրա փախուստը և այլն: Այդ բոլորը ցույց է տալիս, որ մելիքը ոչ միայն խանի հետ իր կապերը խզած է, այլ իր վրա հրավիրել է և նրա կասկածը:

Քահանան կարող էր այդ պատմությունը ինքը հնարել,— նկատեց Մելիք-Փարսադանյանը:

Քահանային ես ճանաչում եմ,— պատասխանեց Թորոս իշխանը. նա այնքան միամիտ, պարզ և մինչև անգամ հիմար մարդ է, որ ոչինչ պատմություն հնարելու շնորհք չունի: Նա պատմում է այն, ինչ իր աչքով տեսել է:

Այդ ավելի վատ է, որ նա հիմար է,— ասաց Մելիք-Փարսադանյանը,— որովհետև հիմարներին խոսքի մեջ բռնել ավելի դժվար է, քան թե խելոքներին: Հիմարը միշտ հիմարություն է ասում, բայց երբ խելոքը միանգամ միայն հիմարություն է խոսում, իսկույն նկատվում է:

Իշխան Շահումյանը ասաց.

Ես քահանայի անկեղծության մասին կասկած չունեմ. նա այդ պատմությունը ինքը չէ հնարել, այլ խոսում է այն, ինչ որ իր աչքով է տեսել: Բայց շատ հավանական է, որ այդ բոլորը իրանց մեջ նախապես սարքել են մելիքը և խանը: Ահա որպես. մելիքը կարող էր սկզբից խանին հայտնած լինել մեզ նամակ գրելու դիտավորության մասին, և նրա բովանդակությունը կարող էր խանին ամբողջապես հաղորդած լինել, և իր նամակի ստուգությանը ավելի հավանականություն ընծայելու համար, կարող էր հենց ինքը խանին սովորեցրած լինել, որ իր տան վրա մարդիկ ուղարկե, խուզարկություններ անել տա, հետո ինքը աշտարակից պարանով քարշ ընկնի, և հենց խանի մարդիկների աչքի առջև փախչե և այլն:— Այդ բոլորը, կրկնում եմ, կարող էին նախապես սարքված լինել: Եվ ես համոզված եմ, որ այդպես է, ավելի այն պատճառով, որ այդ գործողությունները կատարվում են հենց նույն րոպեում, երբ մելիքի մեզ մոտ ուղարկված պատգամավորները ամրոցից շատ չէին հեռացել, որ կարողանային տեսնել և պատմել մեզ:

Ձեր նկատողությունները շատ ճիշտ են,— ասաց Թորոս իշխանը,— մելիք Ֆրանգյուլի նման մի մարդ շնորհք չունի դրանից ավելի սատանայական խորամանկություններ գործ դնելու: Բայց իմ կարծիքով, այդ մթին կնճիռը ավելի հեշտ կարող է լուծել մեզ համար Մելիք-Նուբարը, և ես կցանկանայի, որ նա հաղորդե մեզ, արդյոք ի՞նչ եզրակացությունների հասավ իր հետախուզությունների ժամանակ մելիք Ֆրանգյուլի վերաբերությամբ:

Մելիք-Նուբարը հայտնեց, թե սուտ չէ, որ խանի մարդիկը հանկարծ շրջապատել են նրա ամրոցը, կամեցել են նրան կալանավորել, և նա փախել է: Իսկ թե այդ խաղը կատարվել է խանի և մելիք Ֆրանգյուլի համաձայնությամբ, այդ մասին փաստեր ձեռք բերել նա չկարողացավ: Այն ևս սուտ չէ, ասաց նա, որ մելիքը զինվորել է իր հայ գյուղացիներին, բայց թե ի՞նչ նպատակով,— իրանք գյուղացիները չգիտեն: Այդ գիտեն մելիքի մի քանի մտերիմները միայն, որոնք գաղտնի կերպով պատրաստել են գյուղացիներին:— Այդ մարդերից և ոչ մեկի հետ, ասաց նա, ինձ չհաջողվեցավ տեսնվել. նրանք գյուղից-գյուղ շրջում են ծպտյալ կերպարանքով, ճանաչել անհնարին է: Հետաքրքրականն այն է, ավելացրեց նա, որ այդ բոլոր զգուշությունները, այդ խորին ծածկապահությունը հայ գյուղացիների զինվորվելու վերաբերությամբ, գործ է դրված, ոչ միայն

պատրաստությունները մեզանից թաքցնելու համար, այլ նույնիսկ խանից և նրա մարդիկներից ծածուկ պահելու համար: Այստեղից ինքըստինքյան ծագում է մի հարց, արդյոք ի՞նչ հարկ կար այս աստիճան խիստ գաղտնիք պահել, եթե խանի և մելիքի հարաբերությունները բարեկամական լինեին:

Մեզ խաբելու համար,— պատասխանեց իշխան Շահումյանը:— Մելիք Ֆրանգյուլին լավ հայտնի է, որ մենք այն միամիտներից չենք, որ իսկույն նրա խոստմունքները զուտ ճշմարտության տեղ ընդունենք: Նա գիտե, որ մենք կքննենք գործը իր ամենամանրամասն պարագաներով: Եվ դրա համար բոլոր պարագաները հարմարացրել է իր խաբեությունը քողարկելու համար:

Բայց ինձ զարմացնում է մի բան,— ավելացրեց իշխան Շահումյանը. մելիքը մեզ գրում է, որ փոխանակ նամակ ուղարկելու, շատ կցանկանար ինքը անձամբ իր մարդիկների հետ դիմել մեր բանակը, բայց այդ չարեց նա այն պատճառով, որ նախ մեզանից հաճություն չէր ստացած, երկրորդ, չկամեցավ խանի վրեժխնդրությունը հրավիրել իր զինվորների ընտանիքների վրա: Ընդունենք, որ այդ պատճառաբնությունները հավանական են: Բայց այժմ, երբ նրա անհավատարմությունը հայտնվեցավ խանին, և խանը կամեցավ կալանավորել նրան, և նա միջոց գտավ փախչելու,— այդ բոլորից հետո այլևս ի՞նչն էր արգելում նրան անձամբ դիմելու մեր բանակը:

Այդ բացատրում է մելիքի զգիրը նրանով,— պատասխանեց Մելիք-Փարսադանյանը. որ եթե նա փախչելուց հետո գալու լիներ մեր բանակը, դրանով ժամանակ կկորցներ և իր մարդիկը հավաքելու, գունդ կազմելու միջոց չէր ունենա:

Որքան մեզ մոտ ուղարկված քահանան պարզ և միամիտ մարդ է, այնքան այդ զգիրը անպիտան և նենգավոր է երևում,— պատասխանեց իշխան Շահումյանը:

Վիճաբանությունները հետզհետե ավելի տաքանում էին: Թորոս իշխանը խնդիրը բավական պարզված նկատելով, խոսեց.

Այդ բոլոր հակաճառություններից ծագում է երկու հարց. առաջին, կարո՞ղ ենք արդյոք կատարելապես հավատալ այդ մարդու խոստմունքներին, երկրորդ, եթե

չենք կարող, ի՞նչ փաստեր ունենք մերժելու նրան: Կատարելապես հավատալ չենք կարող, որովհետև շոշափելի ապացույցներ չունենք նրա անկեղծության մասին: Մերժել ևս չենք կարող, որովհետև գուցե նա չէ խաբում մեզ: Այդ երկու միմյանց հակառակ հարցերը հաշտեցնելու համար, իմ կարծիքով, պետք է ընտրել միջին ճանապարհ, այսինքն՝ ոչ բոլորովին հավատալ և ոչ իսպառ մերժել նրան:

Ինչպե՞ս կարելի է այդ,— հարցրեց իշխան Շահումյանը փոքր-ինչ վրդովվելով:

Կարելի է,— պատասխանեց Թորոս իշխանը հանդարտությամբ:— Մենք չենք հավատա նրան դրանով, որ թույլ չենք տա մտնելու մեր զորքերի մեջ: Միևնույն ժամանակ չենք մերժի նրա ծառայությունը դրանով, որ չենք արգելի, երբ նա իր մարդիկներով կսկսե առանձին կերպով կռվել խանի հետ:

Նա կարող է այդ ժամանակ իր զենքը մեր դեմ դարձնի:

Շատ հավանական է: Բայց մենք ոչինչ չենք կորցնի: Նա հիմա էլ կարող է բացարձակ կերպով դուրս գալ խանի զորքերի հետ և կռվել մեր դեմ:

Զանազանությունը մեծ է,— ասաց իշխան Շահումյանը:— Նա այնքան վտանգավոր չի լինի, երբ սկզբից իբրև հայտնի թշնամի կդուրս գա մեր հանդեպ: Բայց երբ նա սկզբից մեզ բարեկամ կձևանա, իսկ հետո կդավաճանե, այդ ժամանակ կարող է ավելի վնասել մեզ, քան թե հայտնի թշնամին:— Իմ կարծիքով, պետք է բոլորովին մերժել նրա օգնությունը. թող ինչ որ կամենում է, այն անե:

Իշխան Շահումյանը Թորոսի քրոջ որդին էր. մանկությունից զրկված լինելով հորից, և մեծանալով իր քեռու խնամակալության ներքո, ստացել էր նրա մոտ ավելի համարձակություն: Այդ էր պատճառը, որ այսպես սաստիկ հակառակում էր նրա կամքին:

Ես ավելի կպարզեմ իմ միտքը,— ասաց Թորոս իշխանը:— Իմ կարծիքի մեջ այն միակ առավելությունը կա, որ մենք չենք զրկվի մի նոր ուժից, որը ինքնակամ առաջարկում է մեզ իր օգնությունը: Շատ կարելի է, որ նրա խոստմունքները

անկեղծ լինեն: Շատ կարելի է, որ նա խաբում է մեզ: Բայց թե նրա խաբեությունը և թե անկեղծությունը մեզ համար դեռ բոլորովին մթության մեջ են: Այդ մտքով ես ավելի նպատակահարմար եմ համարում, թույլ տալ նրան, որ գործով ապացուցանե իր անկեղծությունը: Եվ այդ այլ կերպ չէ կարող լինել, բայց միայն բացարձակ կերպով հայտնել նրան, թե մենք ընդունում ենք քո ծառայությունը, բայց բոլորովին հավատալ քեզ չենք կարող: Դու պետք է գործով արդարացնես քո խոստմունքները: Երբ կտեսնենք՝ կռվի դաշտում դու էլ մի կողմից կջարդես խանի զորքերը, կամ կհաղթվես, կամ հաղթություն կտանես, այն ժամանակ մենք բարեկամության ձեռք կմեկնենք քեզ: Բայց առայժմ ընդունել քեզ քո մարդիկների հետ մեր զորքերի թվում չենք կարող: Դու պետք է առանձին գործես: Միանալ կարող ես մեզ հետ միայն կռվից հետո:

Իշխանը դեռ չավարտած իր խոսքը, նրա թիկնապահներից մեկը ներս մտավ, հայտնեց, թե մի անծանոթ մարդ կամենում է ներկայանալ:

Չէ՞ ասում, թե ով է:

Չէ ասում, պատասխանում է, թե ինձ միայն իշխանը պետք է ճանաչե:

Ներս թողեցեք:

Վրանը շրջապատող պահապանները զինաթափ արեցին նրան և ներս տարան: Բոլորի վրա տիրեց զարմացում: Անակնկալ այցելուն ինքը՝ մելիք Ֆրանգյուլն էր: Նա մտնելով վրանի մեջ, ոտքի վրա կանգնած, խոսեց.

Ես հետո մտածեցի, որ իմ ձեզ մոտ ուղարկած պատգամավորությունը կարող էր այն հաջողությունը չունենալ, ինչ որ ես սպասում էի, դրա համար ավելի բարվոք համարեցի անձամբ դիմել ձեր բանակը, իմ լեզվով արտահայտելու հպատակությանս հավաստիքը: Այդ մասին պետք է շնորհակալ լինել Ֆաթալի խանին, որը այնքան անխոհեմ գտնվեցավ, որ ինձ փախցրեց իմ ամրոցից: Այժմ ձեր առջև կանգնած է մի հին հանցավոր, կամ հրամայեցեք նրան գլխատել, կամ ներումն շնորհելով, ընդունեցեք նրա մատուցած լուման մեր աշխարհի ընդհանուր զոհաբերության գանձանակի մեջ:

Նստեցեք, մելիք, -ասաց Թորոս իշխանը, նրան տեղ ցույց տալով:

Ես չեմ նստի, մինչև իմ վիճակը չվճռվի,— պատասխանեց նա, տեղից չշարժվելով:

Նստեցեք,— կրկնեց իշխանը այժմ ավելի մեղմ ձայնով:

Նա նստեց ցույց տված տեղում, Թորոսի մոտ: Այդ միջոցին Ստեփաննոս Շահումյանը վրդովված կերպով վերկացավ և անխոս դուրս եկավ գլխավոր հրամանատարի վրանից: Նրա վրդովմունքը բոլորը նկատեցին:

Նրա երկու հավատարիմ, անբաժան զինակրները՝ Զումշուդը և Աղասին դրսում սպասում էին իրանց պարոնին: Երբ նա հայտնվեցավ, զինակրներից մեկը նրա առջև ընկած, մյուսը ետևից գնալով, առաջնորդեցին նրան դեպի իր վրանը:

Մթին գիշեր էր: Նորածին լուսինը վաղուց արդեն մայր էր մտել: Նրանք անցան բանակի միջով և եկան այնտեղ, ուր գետեղված էր երիտասարդ իշխանի զորախումբը: Նա մտավ իր վրանը և հրամայեց լապտերը վառեն: Հետո նստեց թանձր թաղիքի վրա, որով ծածկված էր վրանի հատակը: Լապտերի աղոտ լույսի առջև նրա մռայլված դեմքը ավելի սարսափելի էր: Նա թիկն տվեց մի յախթանի, որ պարունակում էր իր մեջ նրա զինվորական պարագայքը:

Նա այժմ մոռացել էր թե՛ գլխավոր հրամանատարի համառությունը, թե՛ մելիք Ֆրանգյուլի խաբեբայական խաղերը և մտածում էր միայն մեկ առարկայի վրա, իր սիրո, իր վաղեմի անբախտ սիրո անբախտ առարկայի վրա: «Այդ անհասկանալի է... մտածում էր նա: Ի՞նչու նա մի մարդ, մի լուր չուղարկեց ինձ մոտ: Անկարելի է, որ նա տեղեկություն չունենար մեր արշավանքի մասին: Նա այնքան խելացի է, այնքան շրջահայաց է, որ կարող է հասկանալ, թե ի՞նչ է կատարվում իր շուրջը և նրա համեմատ կարգադրեր իր վիճակը... Բայց ինչո՞ւ լռել:— Միթե չէ՞ մտածում, որ ես ժամեժամ, րոպեից րոպե սպասում եմ նրա կարգադրությանը... Մի՞թե նա չգիտե, որ իմ կռիվը, իմ արյունահեղությունը նրան ազատելու համար է: Բայց ինչո՞ւ է թողնում ինձ անգիտության և մոլորության մեջ...»:

Նա վեր առեց մի կտոր թուղթ, շտապ ձեռքով գրեց մի քանի տողեր, և կնքելուց հետո կանչեց Զումշուդին:

Դու խանի ամառանոցի հետ լավ ծանո՞թ ես,— հարցրեց, երբ հայտնվեցավ Զումշուդը:

Ինչպես մեր տան հետ,— պատասխանեց Զումշուդը ինքնավստահությամբ:

Դու ճանաչո՞ւմ ես խանի ներքինապետին:

Ճանաչում եմ, նրան կոչում են Ահմեդ:

Կարո՞ղ ես այդ նամակը մինչև արևի ծագելը հասցնել նրան,— մինչև արևի ծագելը, հասկանո՞ւմ ես, այսինքն կռվի սկսվելուց առաջ, որովհետև մենք կռիվը սկսելու ենք դեռ լույսը չբացված:

Կարող եմ:

Իսկ եթե ներքինապետին չկարողացար գտնել:

Դուք ինձ ասացեք, թե նամակը ում անունով եք գրել, ես կհասցնեմ նրան:

Խանի տիկնոջ Սյուրիի անունով:

Հասկանում եմ... Նրան հասցնելը ավելի հեշտ է: Ես նամակը կկապեմ մի կտոր քարի և ներս կձգեմ ուղիղ տիկնոջ լուսամուտի պատուհանից: Ես քար ձգելու մեջ սխալ չեմ անում: Ապակին կկոտրվի և տիկնոջ ուշադրությունը կդարձնե նամակի վրա: Ես իմանում եմ, տիկնոջ սենյակի լուսամուտները դեպի ո՛ր կողմն են բացվում:

Հետո դու պիտի սպասես պատասխանի:

Կսպասեմ, եթե պատասխանը հարկավոր է:

Հարկավոր է: Բայց ի՞նչ միջոցով կստանաս:

Եթե նամակը ներքինապետի ձեռքով ուղարկեցի, ինքը ներքինապետը պատասխանը կբերե, իսկ եթե լուսամուտից ներս ձգեցի, շատ հասկանալի է, որ նույն լուսամուտից պատասխան կստանամ:

Բայց կարող են հանգամանքները փոխված լինել, այն ժամանակ մեր այդ նախամտածությունները բանի պետք չեն գա:

Ես հանգամանքների համեմատ նոր հնարներ կմտածեմ նամակը տեղ հասցնելու համար:

Դու ի՞նչ կերպարանքով կմոտենաս ամառանոցին, որ քեզ չճանաչեն:

Մուրացկանի կերպարանքով, մուրացկանին ամեն տեղ թողնում են:

Ուրեմն դու ստիպված կլինես ոտքով գնալ, որովհետև մուրացկանը ձի չէ նստում. իսկ ոտքով մինչև առավոտ ամառանոցը հասնել չես կարող:

Ես ձիով կգնամ. գիշերային խավարի մեջ ձիու վրա նստած մուրացկանը շատ աչքի չի ընկնի: Իսկ երբ լուսացավ, ձին պահ կտամ իմ ուղեկցին, որը անտառում կսպասե ինձ:

Ուրեմն դու մի ուրիշին ևս պիտի վեր առնես քեզ հետ:— Ո՞ւմին կտանես:

Ումին որ դուք կհրամայեք:

Իշխանը փոքր-ինչ մտածելուց հետո ասաց.

Լավ է, որ Աղասիին վեր առնես:

Ես էլ այսպես եմ մտածում:

Իսկ պատասխանը ո՞րտեղ կբերես ինձ:

Որտեղ որ դուք կլինեք:

Ուրեմն իսկույն ճանապարհ ընկեք, դու և Աղասին:

Խորամանկ Զումշուդը առեց նամակը, գլուխ տվեց և հեռացավ: Սպասավորները ոչ մի ծառայության մեջ այնքան արի, այնքան ճարպիկ չեն լինում, որքան իրանց տիրոջ սիրային ինտրիգաների մեջ...

Զումշուդի հեռանալուց հետո երիտասարդ իշխանի վրանը ներս մտավ Մելիք-Փարսադանյան Բալի զորապետը;

Ինչո՞վ վերջացավ,— հարցրեց նրանից Շահումյանը:

Նույնպես, ինչպես իր վերջին որոշումով մեզ հայտնեց հրամանատարը. մելիք Ֆրանգյուլը պետք է իր մարդիկների հետ կռվե խանի հետ ուրիշ կողմից, առանձին, առանց մեր գունդերի մեջ խառնվելու: Բայց դուք իզուր վրդովվեցաք, Ստեփան: Թորոս իշխանը մի հմուտ, պատերազմող մարդու բոլոր հատկություններն ունի, ի՞նչ պետք է արած, որ նա չափազանց բարեսիրտ է, ներող է, մեծահոգի է, չէ կարող մերժել մի մարդու, որ այս ատիճան խոնարհվում է և իր ոտքով նրա դուռն է դիմում, թողություն խնդրելու: Նա այնքան ազնիվ է, որ չէ կարողանում հավատալ, թե մարդիկ մինչև այս աստիճան կարող են ցած և անպատիվ լինել, որ այդ բոլորից հետո, դարձյալ մտածեն խաբել նրան:

Այդ բարեսրտություն չէ, դա ամենապարզ միամտություն է, որը ներելի չէ մի մարդու, որ ամբողջ զորախումբի հրամանատար է, որ իր ձեռքի տակ գտնված յուրաքանչյուր զինվորի կյանքի համար պատասխանատու է: Բարեսրտությունը պատերազմի ժամանակ մի սև փող չարժե: Ես իմ քեռուն ավելի լավ եմ ճանաչում, քան թե դուք. նա, իրավ է, քաջ է, մեծահոգի է, լավ զորապետ է, բայց թույլ է:

Եթե դուք այնտեղ մնայիք և տեսնեիք, թե ինչպես էր լաց լինում մելիք Ֆրանգյուլը, թե ինչպես էր աղաչում, պաղատում և մեր առջև թափում էր սրտի վշտերը, կարծում եմ, որ դուք էլ կխղճայիք նրա վրա:

Երբեք: Այսպիսիների լացը, արտասուքը անառակ կանանց արտասուքի նման է, որ ամեն րոպե պատրաստ է: Նրանք անդադար անամոթ կերպով կդավաճանեն իրանց սիրողներին, բայց հենց որ բռնվեցան անհավատարմության մեջ, կսկսեն լաց լինել, արտասուք թափել, զղջալ և հավատարմության երդում տալ: Իսկ երբ

իրանց նպատակին հասան, բոլորը կմոռանան...

Չէ կարելի այս աստիճան կասկածամիտ լինել:

Տա աստված, որ ես սխալված լինեմ, բայց ես համոզված եմ, որ իմ կասկածանքները անտեղի չեն:

Երկու երիտասարդ զորապետների վիճաբանությունը ընդհատեց թմբուկների ձայնը, որ լսելի եղավ բանակի մեջ:

Այդ ի՞նչ ձայն է,— հարցրեց իշխան Շահումյանը:

Պատրաստվելու հրաման է,— պատասխանեց Մելիք Փարսադանյանը:— Թորոսը հրամայեց գիշերով արշավանք գործել, որ մինչև լույսը բացվելը հասնենք կռվի դաշտը:— Մնաք բարյավ, ես գնում եմ իմ խումբը պատրաստելու:— Նա հեռացավ:

Իշխան Շահումյանը նույնպես դուրս եկավ իր վրանից և հրամայեց չվելու թմբուկը ածել: